

Agárdi Péter intellektuális alkata és új könyve tematikája között észrevehető homológia van. Agárdi olyan irodalomtörténész, aki a kulturális élet egésze, sőt – *horribile dictu* – a „politika” iránt is erősen érdeklődik, s ezeket a másoknál többnyire csak részlegesen vagy elkülönülten jelentkező érdeklődési területeket egységükben látja, észrevéve mélyebben fekvő összetartozásukat is. Könyve pedig, bár fölületesen nézve csupán az igen nagy kiterjedésű József Attila-irodalom egy újabb darabja, valójában nem szokványos irodalomtör-

Lengyel András 47

A RECEPCIÓTÖRTÉNET MINT SZOCIOKULTU- RÁLIS KÜZDŐTÉR

Agárdi Péter: *József Attila,*

a közös ihlet

téneti földolgozás. József Attila életművét, a róla szóló irodalmat természetesen jól ismeri, módszeresen figyel és szemlézi, itt azonban számára ezeknél fontosabb az a kulturális gyakorlat, amely a költő élete és életműve körül a centenáriumi évben (2005) kialakult – s ez már jóval gazdagabb (ugyanakkor heterogénebb szerkezetű, ellentmondásosabb) folyamat, mint a szoros értelemben vett irodalmi recepció. Ez természetesen érthető is. József Attila immár jó ideje a magyar kultúra kiiktathatatlan része, akkor és úgy is jelen van életünkben és diskurzusainkban, ha éppen nem ő áll az előtérben, ha – látszólag – egészen más dolgokról folyik is a szó. Élete példája, műve szövege mára át meg átszövi a kulturális élet legkülönbözőbb fejleményeit, s egyegy elemével vagy vonatkozásával akkor is jelen van a diskurzusban, ha ez a résztvevőkben esetleg nem is tudatosul. A szokásos irodalmi recepciónál jóval szélesebb körű és összetettebb fejlemény ez tehát, s megítélése sem egyszerűsíthető le arra a kérdésre, nyere belőle közvetlen indítást a mai magyar költészet, avagy sem. Azaz, itt már inkább a kulturális antropológia, mint az irodalomkritika területén járunk.

Az új fejleményeket Agárdi régóta figyelemmel kíséri, a vonatkozó irodalmat magánarchívuma számára „archiválja”, s alkalmmal reflektál is rájuk. Maga a fejlemény azonban, meg kell vallani, nem egyértelműen az életmű irodalmi diadala – e folyamat révén ugyanis az életmű a recepcióban deformálódik, fragmentálódik, s mindenekelőtt: leegyszerűsítődik. Sokszor éppen az igazi költői értékek vesznek így el, vagy szorulnak háttérbe, s a szimplifikált József Attila nagyon eltérő hagyományok és (politikai) érdekek zsákmányává válik. S ez a „birtokba vétel” – nem lehet nem észrevenni – az utóbbi két évtizedben egyre inkább egy rosszíjú kultúrharc eszköztárába illeszkedik

bele. Az életmű kikerül a filológia illetékességi köréből, a spontán, élvező-
okuló olvasást pedig elrontja az „üzlet” és a „politika”. Mára – a java kutatók
minden erőfeszítése ellenére – egy leegyszerűsített és deformált József
Attila-kép kezd rögzülni a kultúra szélesebb övezeteiben.

48 A József Attila-életmű különböző területeken zajló recepciója
így a mai kulturális élet (de mondhatnánk úgy is, a mai kulturális ha-
nyatlás) egyik indikátoraként is értelmezhető. Jelzi, mi zajlik a magyar kul-
túrában, s a jelen aktorai hogyan néznek szembe a magyar irodalomból
érkező impulzusokkal (vagy tekintenek el mellette s fölötte). Agárdi Péter
érdeme, hogy a maga szükségképpen korlátai között, de minden, valameny-
nyire már artikulálódó trendre érzékenyen tematizálja ezeket a folyamatokat,
s bevonja őket az intellektuális diskurzus terébe.

A könyv, amelyben – függelékként – Zsák Judit tanulmánya (*József
Attila külföldön és idegen nyelven*) is olvasható, egy alapos bevezetővel indul
s tizenegy fejezetben mutatja be tárgyát. Szorosan vett irodalomtörténeti
megközelítésű fejezet csupán három van, de ez nem hibája, inkább erénye a
könyvnek. Az irodalomra s az irodalomtörténet-írásra leszűkítő megközelíté-
sek jótékony ellensúlya ez: Agárdi egy sor olyan kérdést is tárgyal, amelyek
fontosak, de a tradicionális befogadástörténet figyelmen kívül hagy. A sok-
rétű megközelítést már a fejezetcímek pusztá fölsorolása is jelzi: Rendezvé-
nyek, kultikus események és botrányok; A populáris, a mediatizált, a digitális
és az iskolai József Attila; Kísérlet a filmes kultuszképzésre – Jelenczki István:
Eszmélet után; Költő a hétköznapi nyelvben: idézetek, szállóigék és topo-
szok; József Attila a Tisztelt Házban (2004–2006); A centenárius „hivata-
los”, valamint „bal- és jobboldali” diskurzusa; Kutatási eredmények – szakmai
teljesítmények; A tudományos értelmezés ütközőpontjai; A kreatív irodalmi-
ság övezete: József Attila mint intertextus; Tematizációk és narratívák a mai
József Attila-recepcióban; Mérleg. – A könyvben így nagy jelenkori anyag
halmozódik föl. Agárdi anyaggyűjtése nemcsak széles körű, de gazdag és sok-
rétű is. Figyelmét, dokumentáló hajlamát s nem utolsó sorban értelmező-
elemző igényét minden, ami József Attila körül fölszínre került, fölkelti.
Könyve anyaggyűjtése, gazdag könyvészeti adattára révén minden majdani
újraértelmezés számára kiindulópontként szolgál majd a 2005 körül magyar
kultúrát illetően. A könyv azonban nemcsak szemlézi tárgya eseménytörté-
netét, nemcsak egybehord szétszórtan jelentkező szövegfejeményeket
(„szövegnek” tekintve a vizualitást is), de határozott nézőpontból mérlegre
is helyezi azokat. Nézőpontjában egyesül a hajdani gyakorló kultúrpolitikus
és a mai, már tisztítótűzön átment kultúrakutató érzékenysége. Beállítódott-
sága alapja pedig ma is marxista ihletésű, s ezen nem változtat a „korszerű-
södő” nyelv, az önkorrekció nyílt és erős igénye sem. Ma is baloldali,
szocialista szerzőről van tehát szó. Ez persze mai olvasói egy részét alighanem

elidegeníti a könyvtől. Erősen megosztott kultúrában élünk. S az sem használ a könyv befogadásának, hogy a centenáriumi év, 2005 óta ráadásul jelentős jobbracsúzás is bekövetkezett a magyar közéletben. Ezt az idegenkedést azonban nem célszerű tudomásul venni. Agárdi problémaérzékenysége, műveltsége s nem utolsósorban mindig érvényesülő kvalitásérzéke olyan könyvet eredményezett, amely más világnézeti pozícióból szemlélve sem hagyható figyelmen kívül.

Agárdi nézőpontját persze, esetleg, el lehet utasítani, hiszen a mai, szélsőséges megosztottságban az övé csak az egyik a sok egyéb piacon lévő nézőpont között. A mérsékelt konzervatívoktól a szélsőségesen rosszhiszemű Mórocz Zsoltig nagyok sokféle más velleitású értelmezés tart igényt figyelemre. De azt a nagy anyagot, s azt a biztos kezű leíró erőfeszítést, amely e könyvet jellemzi, nem létezőnek senki nem tekintheti. Így vagy úgy, de mindenkinek számolnia kell vele. A nézőpont tágasságára mi sem jellemzőbb, minthogy Agárdi nemcsak a papír alapú információkra figyel, de az interneten is módszeresen vizsgálódik, s onnan nemcsak „adatokat” merít (amit mások is megcselekszenek), hanem a releváns anyag elemző leírását is elvégzi: bevonja őket a diskurzusba. Ez nem egyszerűen nyitottság és/vagy a kutatói metódus fölfrissítése, de egyben egy „új” valóságsszféra kutatási tárgyává változtatása, megragadása. Van ugyanis egy sor olyan valóságvonatkozás, mentális trend, amely eddig is a magyar kultúra hétköznapi alkotóeleme volt, s a maga módján alakította a József Attila-képet, de amelyet igazában csak mint a digitális univerzum technikailag is megragadható és számbavehető elemét lehet fölmérni és leírni. S amely eddig nem volt, mert nem lehetett jelen az értelmezésben.

Agárdi nagy pozitívuma, hogy a fragmentalizálódást mitizáló mai kordivattal szemben haladva, egészben igyekszik megragadni tárgyát. „Minden” érdeklí, mindent számba vesz, s mindent be is illeszt értelmezési mátrixába, legyen az „egyszerű” botrány, hétköznapi rendezvény vagy éppen „magas” tudományos produkció; a zenétől a filmig, az internetes honlaptól a filológiai igényességű „papír alapú” kiadványokig, mindent belevon a vizsgálatba. Ez természetesen már nem a szokványos irodalomtörténeti megközelítés, ez inkább már egy kulturális antropológus eszköztárába illeszkedik, de így, s éppen így, mind a magyar kultúra aktuális állapotáról, mind a magyar irodalom egyik emblemikus szerzőjéről, József Attiláról új összefüggéseket tud fölmutatni. S ez a fontos.

A könyv nem minden ítélete s előföltevése alakít ki persze maga körül konszenzust. Egyes értékítéleteit magam sem osztom. Úgy gondolom például, hogy Fejtő Ferencet (elsősorban a kései, „aktuális” Fejtőt) némileg túlbecsüli. Fejtő életerejét, vitalitását magam is sokra tartom, bámulatos az az

aktivitás, amire jóval kilencven fölött is képes volt. Irodalmi vagy kulturális „pápának” azonban aligha ismerhető el. Bár a popularizált, „újságíró” nyelv sok szempontból előnyeként jöhet számításba, elemzéseit sem kellően mélynek, sem pontosnak nem tartom. Jelenczki István filmes József

50 Attila-mitológiájával szemben viszont talán egy fokkal engedékenyebb lennék, mint Agárdi. Bár jogos a kritika, amelyet róla, filmjéről ad, úgy gondolom, nem veszi eléggé figyelembe, hogy Jelenczki mégis, mindenek ellenére is a magas kultúra keretein belül marad, annak egyik változatát képviseli, egy szóval jellemezve: „kultúrember”. Mindenképpen más kategória, mint a kevesebb figyelemre méltított – Mórocz Zsolt. Az, persze, amit Agárdi Móroczról ír („kultuszromboló hamisításgyűjtemény”), s az is, amit róla Tverdota Györgytől idéz, megint csak helyes. Mindkettőjük álláspontját magam is osztom. De ez nem elég. Ez a Mórocz képviselte új barbárság már nem egyszerűen egy lehetséges vélemény képviselete, hanem szerkezetében is, stílusában is a brutalitás jelentkezése. S ez már a valódi kultúra fölszámolásának ijesztően antihumánus és (intellektuális szempontból) teljességgel primitív kísérlete. Nagyon veszélyes tendencia jelentkezik benne, s csak remélni lehet, hogy e tendencia – talán – nem kerül uralomra, az ország belső válsága nem mélyül el annyira, hogy ezt a „stílust” uralkodóvá tegye.

De Agárdi könyvének, részletértékein túl, legnagyobb érdeme s értéke alighanem éppen az, hogy egy potenciális kultúrharc lehetőségeire figyelmeztet, idejekorán jelezve a mind inkább realizálódó látens tendenciákat. Ebből a szempontból egyszerre lehet dicsérni Agárdi érzékenységét s hiányolni a kellő „radikalitást”, amikor a József Attila-kép tudományos újraértelmezését tárgyalva a Kulcsár Szabó-iskola produkcióját teszi mérlegre. Jól érzékeli, hogy itt a kutatásban megjelent egy messzemenő következményekkel bíró szakadás, hogy a Tverdota György nevével fémjelezhető értelmezői iskolával immár szemben áll a Kulcsár Szabóé. S azt sem rejti véka alá, hogy ő maga az előbbit, ti. a Tverdotaékét tartja adekvátabbnak, pontosabbnak, követendőnek. Azt azonban nem érzékeli (vagy nem kellően hangsúlyozza), hogy az „elméletész” értelmezési iskola nem csak egyes ítéleteivel, értelmezési ajánlatával játszik szerepet a magyar kultúra alakításában, hanem meghatározott területeket érintő érzéketlenségével is. Az ugyanis, amit a Kulcsár Szabó Ernő megtestesítette értelmezési paradigma figyelmen kívül hagy, nem pusztán egy más nézőpontból fölróható „hiba”, hanem egy olyan gyakorlat, amelynek egyre inkább érzékelhető *funkciója* van. A tudatos „érzéketlenség” valósággtalanítja, de legalábbis döntő vonatkozásokban sterilizálja az irodalmat s az irodalomértelmezést, a kultúrát pedig védtelenné teszi új, veszélyes tendenciákkal szemben – miközben nemes egyszerűséggel „irodalmon kívülé” nyilvánít olyan vonatkozásokat, amelyeknek ilyen vagy olyan megítélése, egyáltalán: szem előtt tartása messzemenő gyakorlati következményekkel jár.

S itt, úgy vélem, összeér a Mórocz-féle, intellektuális szempontból teljességel súlytalan és a Kulcsár Szabó-féle hangsúlyozottan magas követelményeket támasztó, mindenki mást provincializmusban elmarasztaló ezotéria. Mondhatnánk: külön haladnak, merőben más módon érvelnek, de együtt befolyásolják az értelmezés lehetőségeit, más-más oldalról 51 diszkreditálva egy, számukra – okkal – „kellemetlen” értelmezői hagyományt.

Az úgynevezett baloldallal szemben fölhozott érvek egyike, hagyományosan, a „nemzetietlenség” vádja. Agárdival szemben ezt a kártyát bizonyosan nem lehet kijátszani. Számára a „nemzeti” nemcsak releváns, de fontos szempont. A magyar kultúrát ő maga is a „nemzeti” kultúra övezetében értelmezi, annak esélyeit mérlegeli, eredményeit méltatja. Az úgynevezett „nemzeti” táborral „csupán” az állítja szembe, hogy ő a „baloldalt” is a nemzeti kultúra integráns (s legitim) részének tekintti, s létjogosultságáért érvel. Ez, persze, nem kis különbség, s amennyire „pozitívum” az egyik beállítódás felől nézve, legalább annyira illúzió egy másik felől. A „nemzeti” és a „szocialista” ugyanis a mai magyar ideológiai mezőben (akár tetszik, akár nem) nem két komplementer elem, hanem két, egymást kizáró értelmezési paradigma. S így a baloldal, az igazi baloldal szempontjából ma is aktuális Ady régi kérdése (hát én nem vagyok magyar?).

József Attila költészete, túl szorosabb értelemben vett esztétikai értékein, Agárdi számára alighanem éppen ezért bír kitéüntetett fontossággal. Számára, értelmezői nézőpontja számára (ha jól értem fejtegetéseit) József Attila a baloldali nemzeti klasszikus. Az a költő, akinek sem nagysága, sem baloldalisága nem kérdőjelezhető meg, ugyanakkor valamiképpen „nemzeti” költő is. Aki, személyében is, életművében is, egy nem létező, de kívánatos egységet testesít meg. Valószínűleg ez magyarázza a kötet sajátos, látszólag csupán „egyszerű” parafrázisként fölfogható címválasztását is: *József Attila, a közös ihlet*. Ez a cím rájátszik a költő híres meghatározására, „a nemzet közös ihlet”, s hogy csakugyan erről van szó, azt e József Attila-szöveg mottóvá választásával jelzi is. Nem tudom azonban, megfelel-e ez a parafrázis a mai magyar valóságnak, a költő csakugyan a magyar kultúra „közös ihleteként” funkcionál-e még. Számomra, sajnos, éppen az látszik egyre erősödő trendnek, hogy a magyar kultúra több, egymást kizáró, egymással inkongruens kulturális szerkezet egymásba csúszó, torlódó halmaza, s ezt az inkongruenciát már egy olyan nagy, szintetikus gondolkodó és költő, mint az e szintézisre az életét is rátevő József Attila sem tudja már egységgé forrasztani. A magyar kultúra nagy hanyatlástörténete hatálytalanítja azt a szintézist (is), amelyet a költőseni, költészetében, csakugyan megteremtett.

Ez a fölbomlás természetesen nem a könyv hibája, sőt úgy hiszem, Agárdi Péter egyike a keveseknek, akik ezt a folyamatot föltartóztatni, s az értékeket a maguk tisztaságában megőrizni akarják. Ám könyve dokumentációja, sajnos, éppen arról árulkodik, hogy ez az erőfeszítés egyre kevésbé hatékony. Egyre kevésbé tartóztatható föl a romlás.

A könyv mérlege azonban így is messzemenően pozitív. Ha nem szorosabb értelemben vett irodalomtörténeti műként olvassuk, hanem – adottságaihoz igazodva – kulturális antropológiai földolgozásként kezeljük, akkor nyilvánvaló, hogy itt egy irodalmi kiindulópontú, de az irodaloménál tágabb körű jelenségvilág mesteri bemutatását kapjuk. Amit a József Attila-értelmezés irodalomtörténeti paradigmáinak elemzésében talán hiányolni lehetne, azt az érintkező területek bevonása és egységes egészként való bemutatása teljességgel ellensúlyozza. S kimondható, a maga nemében fontos mű ez, amelyet a szerző világnézeti ellenfeleinek is akceptálniuk kell, ha nem hagyják figyelmen kívül az adatok s argumentumok belső erejét. (*Napvilág Kiadó, Bp. 2010*)

